

δυὸ τάσεων, τὶς μάταιες ἀπόπειρες τῆς μιᾶς νὰ ἀντικρούση τὴν πρόοδο τῆς ἄλλης, τὴν τελικὴ ἀποτυχία τούτης ἐδῶ καὶ τὴν ἀνταπόδοση ποὺ κάνει ἡ πρώτη : ἡ ἀνθρωπότητα ἀγαπᾷ τὸ δράμα· εὐχαρίστως δρέπει ἀπὸ τὸ σύνολο μιᾶς ἱστορίας λίγο ἢ πολὺ μακρᾶς τὶς γραμμὲς ποὺ τῆς ἀποτυπώνουν τὴ μορφὴ πάλης ἀνάμεσα σὲ δυὸ κόμματα, ἢ δυὸ κοινωνίες, ἢ δυὸ ἀρχές· τὸ καθένα τους θὰ εἶχε μὲ τὴ σειρά του κερδίσει τὴ νίκη. Ἄλλὰ ἡ νίκη εἶναι ἐδῶ ἡ ἐπιφανειακὴ ἀποψη μιᾶς προόδου. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μιὰ τάση ποὺ δυὸ ἀπόψεις εἶναι δυνατὲς γι' αὐτὴν δὲ μπορεῖ νὰ δώση τὴ μέγιστη ἀπόδοσή της σὲ ποσότητα καὶ ποιότητα παρὰ μόνο ἂν ὑλοποιήση αὐτὲς τὶς δυὸ δυνατότητες σὲ κινούμενες πραγματικότητες, κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ρίχνεται μπροστὰ καὶ μονοπωλεῖ τὴ θέση, ἐνῶ ἡ ἄλλη παραφυλάγει ἀδιάκοπα γιὰ νὰ ξαίρη ἂν ἤρθεν ἡ σειρά της. Ἔτσι θὰ ἀναπτυχθῇ τὸ περιεχόμενο τῆς πρωταρχικῆς ὁρμῆς, ἐὰν βέβαια μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσῃ γιὰ περιεχόμενο τὴ στιγμή ποὺ κανεὶς, οὔτε καὶ ἡ ἴδια ἡ τάση ἀποκτώντας συνείδηση δὲ θὰ μπορούσε νὰ πῆ τί θὰ βγῇ ἀπ' αὐτήν. Καταβάλλει τὴν προσπάθεια, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μιὰ ἔκπληξη. Τέτοιος εἶναι ὁ τρόπος ἐνέργειας τῆς φύσης· οἱ μάχες τῶν ὁποίων τὸ θέαμα μᾶς παρουσιάζει, δὲν ἀναλύονται τόσο σὲ ἐχθρότητες ὅσο σὲ περιέργειες. Καὶ ὅταν ἀκριβῶς ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἀπομεινῆται τὴ φύση, ὅταν ἀφήνεται στὴν παρόρμηση ποὺ ἀρχικὰ δέχτηκε, τότε εἶναι ποὺ ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας παίρνει ὠρισμένη κανονικότητα καὶ ὑποβάλλεται, πολὺ ἀτελῶς ἄλλωστε, σὲ νόμους σὰν αὐτοὺς ποὺ διατυπώσαμε. Ἄλλὰ ἔφτασε ἡ στιγμή νὰ κλείσωμε τὴ μεγάλη μας τούτη παρένθεση. Ἄς δείξωμε μόνο πῶς θὰ ἐφαρμόζονταν οἱ δυὸ νόμοι μας στὴν περίπτωσι ποὺ μᾶς ἔκανε νὰ ἀνοίξωμε τὴν παρένθεση.

Ἐπρόκειτο γιὰ τὴ φροντίδα γιὰ ἄνεση καὶ γιὰ πολυτέλεια ποὺ φαίνεται νὰ ἔγινε ἡ κύρια μέριμνα τῆς ἀνθρωπότητας. Βλέποντας κανεὶς πόσο ἡ φροντίδα αὐτὴ ἀνέπτυξε τὸ ἐφευρετικὸ πνεῦμα, πόσο πολλὰς ἐφευρέσεις εἶναι ἐφαρμογὲς τῆς ἐπιστήμης μας, πόσο ἡ ἐπιστήμη εἶναι προωρισμένη νὰ αὐξάνεται ἀτέλειωτα, θὰ ὑπόκυπτε στὸν πειρασμὸ νὰ πιστέψῃ ὅτι θὰ ἔχωμε ἀπεριόριστη πρόοδο στὴν ἴδια κατεύθυνση. Ποτέ, ἀλήθεια, οἱ ἱκανοποιήσεις ποὺ οἱ νέες ἐφευρέσεις προσκομίζουν σὲ παλιὰς ἀνάγκες δὲν κάνουν τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἀποφασίσῃ νὰ σταματήσει ἐκεῖ· νέες ἀνάγκες προβάλλουν, τὸ ἴδιο ἐπιτακτικὲς, ὅλο καὶ πὺ πολυάριθμες. Εἶδαμε τὸν ἀγῶνα δρόμου πρὸς τὴν εὐ-

ημερία ὅλο καὶ νὰ ἐπιταχύνεται, σὲ στίβο ὅπου ὅλο καὶ πιὸ συμπαγεῖς μάζες συνωθοῦνται. Σήμερα ἔχομε σωστὴ ἑξαλλή ἐπιδρομή. Ἐπὶ τούτῃ δὲ ἡ φρενίτιδα δὲ θάπρεπε νὰ μᾶς ἀνοίξη τὰ μάτια ; Δὲ θὰ ὑπῆρχε μιὰ ἄλλη φρενίτιδα, τῆς ὁποίας τῆ θέση ἔχει πάρει ἡ σημερινή, καὶ πού ἀνέπτυξε σὲ ἀντίθετη κατεύθυνση μιὰ δράση πού συμβαίνει νὰ εἶναι ἡ συμπληρωματικὴ στὴ δράση ἐκείνης ; Τῶντι, ἀπὸ τὸ δέκατο πέμπτο ἢ ἀπὸ τὸν δέκατο ἕκτο αἰῶνα καὶ ἔδῳ οἱ ἄνθρωποι φαίνονται νὰ ἐπιθυμοῦν διεύρυνση τῆς ὑλικῆς ζωῆς. Σὲ ὅλο τὸ μεσαῖωνα εἶχε δεσπόσει ἰδανικὸ ἀσκητισμοῦ. Περιστὸ νὰ ὑπενθυμίσω τις ὑπερβολὲς στὶς ὁποῖες ὁδήγησε· εἶχαμε κιόλας τότε φρενίτιδα. Θὰ ποῦν ὅτι ὁ ἀσκητισμὸς ἐκεῖνος ἦταν τὸ ἔργο μικροῦ ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, καὶ θὰ ἔχουν δίκιο. Ἐπὶ ὅπως ὁ μυστικισμὸς, προνόμιο μερικῶν, ἐκλαϊκεύτηκε ἀπὸ τὴ θρησκεία, ἔτσι καὶ ὁ συγκεντρωμένος ἀσκητισμὸς, πού ἦταν ἀσφαλῶς ἑξαιρετικὸς, διαλύθηκε γιὰ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους σὲ γενικὴ ἀδιαφορία γιὰ τοὺς ὅρους τῆς καθημερινῆς ὑπαρξῆς. Εἶχαμε τότε, γιὰ ὅλο τὸν κόσμον, ἑλλειψη ἀπὸ ἀνέσεις πού μᾶς καταπλήσσει. Πλούσιοι καὶ φτωχοὶ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν ἀφθονία τῶν περιττῶν πού ἐμεῖς τὰ θεωροῦμε ἀνάγκες. Παρατήρησαν ὅτι, ἂν ὁ εὐγενὴς ζοῦσε καλύτερα ἀπὸ τὸ χωρικὸ, πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ ὅτι τρεφόταν πιὸ ἀφθονα (1). Στὰ ἄλλα μικρὴ ἦταν ἡ διαφορὰ. Βρισκόμαστε λοιπὸν μπροστὰ σὲ δυὸ ἀντίθετες τάσεις πού διαδέχτηκαν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ συμπεριφέρθηκαν καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη μὲ φρενίτιδα. Ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμε ὅτι ἀνταποκρίνονται σὲ δυὸ ἀντίθετες ὀψεις μιᾶς πρωταρχικῆς τάσης, ἡ ὁποία θὰ εἶχε ἔτσι βρεῖ τὸ μέσο νὰ δώσῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της σὲ ποσότητα καὶ σὲ ποιότητα ὅ,τι μπορούσε καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι εἶχε, παίρνοντας τοὺς δυὸ δρόμους τὸν ἕνα ὕστερα ἀπὸ τὸν ἄλλο, ξαναπαίρνοντας θέση στὴ μιὰ ἀπὸ τις κατευθύνσεις μὲ ὅλη τὴ συγκομιδὴ πού ἔκαμε κατὰ τὸ μῆκος τοῦ δρόμου τῆς ἄλλης. Θὰ εἶχαμε λοιπὸν αἰώρηση καὶ πρόοδο, πρόοδο ἀπὸ αἰώρηση. Καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ προβλέψωμε, ὕστερα ἀπὸ τὸ πολὺπλοκο τῆς ζωῆς πού ὅλο καὶ αὐξάνει, ἐπάνοδο στὴν ἀπλότητα. Ἡ ἐπάνοδος αὕτη δὲν εἶναι βέβαια ἀσφαλὴς· τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας παραμένει ἀπροσδιόριστο, γιὰτὶ ἑξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἴδια. Ἐπὶ ἂν, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ μέλλοντος, ἔχωμε μόνο δυνατό-

1. Βλέπε τὸ ἐνδιαφέρον ἔργο τοῦ Gina Lombroso : *La rançon du machinisme*, Παρίσι, 1930. — Σ. τ. σ.

τητες ἢ πιθανότητες, πὺ ἀμέσως θὰ ἐξετάσωμε, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸ παρελθόν : οἱ δυὸ ἀντίθετες ἀναπτύξεις πὺ ἐσημειώσαμε πρὶν λίγο, εἶναι ἀναπτύξεις μιᾶς καὶ μόνης πρωταρχικῆς τάσης.

Ἡ ἱστορία κίολας τῶν ἰδεῶν τὸ μαρτυρᾷ. Ἀπὸ τῆ σωκρατικῆ σκέψη, πὺ τὴν ἀκολούθησαν σὲ δυὸ ἀντίθετες κατευθύνσεις οἱ ὁποῖες στὸ Σωκράτη ἦταν συμπληρωματικές, ἐπήγασαν ἡ κυρηναϊκὴ καὶ ἡ κυνικὴ φιλοσοφία : ἡ πρώτη ἤθελε νὰ ζητοῦμε ἀπὸ τῆ ζωῆ τὸν πὺ μεγάλο δυνατὸ ἀριθμὸ ἀπὸ ἱκανοποιήσεις, ἡ ἄλλη νὰ μάθωμε νὰ μὴ τις χρειαζόμαστε. Συνεχίστηκαν μὲ τοὺς Ἐπικούρειους καὶ τοὺς Στωϊκοὺς μὲ τις δυὸ ἀντίθετες ἀρχές των, χαλάρωση καὶ τόνος (ἐνταση). Ἄν ἀμφέβαλλε κανεὶς γιὰ τὴν κοινὴ οὐσία ἀνάμεσα στὶς δυὸ ψυχικὲς καταστάσεις στὶς ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν αὐτὲς οἱ ἀρχές, θὰ ἦταν ἀρκετὸ νὰ παρατηρήσωμε ὅτι μέσα στὴν ἴδια τῆ σχολῆ τῶν Ἐπικουρείων ἔχομε τὸν ἐπικουρισμὸ τοῦ Ἐπικούρου, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ὑπέροτατη ἡδονὴ εἶναι νὰ μὴν ἔχη κανεὶς ἀνάγκη ἀπὸ ἡδονές. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ δυὸ ἀρχές βρῖσκονται στὸ βάθος τῆς ἰδέας πὺ οἱ ἄνθρωποι εἶχαν πάντα γιὰ τὴν εὐτυχία. Δηλώνουν μὲ τὴν τελευταία τούτη λέξη κάτι τὸ πολύπλοκο καὶ τὸ συγκεχυμένο, μὰ ἀπὸ τις ἐννοίες ἐκεῖνες πὺ ἡ ἀνθρωπότητα θέλησε νὰ ἀφήσῃ στὴν ἀσάφεια γιὰ νὰ τὴν προσδιορίζη καθένας μὲ τὸ δικὸ του τρόπο. Ἄλλὰ μὲ ὅποιο νόημα κι ἂν τὴν ἐννοήσωμε, δὲν ὑπάρχει εὐτυχία χωρὶς ἀσφάλεια, ἐννοῶ χωρὶς προοπτικὴ γιὰ διάρκεια μιᾶς κατάστασης πὺ μᾶς βολεύει. Τούτη τῆ βεβαιότητα μπορεῖ κανεὶς νὰ τῆ βρῆ ἢ στὴν κυριαρχία στὰ πράγματα, ἢ σὲ αὐτοκυριαρχία πὺ κάνει τὸν ἄνθρωπο ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὰ πράγματα. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις χαίρεται κανεὶς τῆ δυναμὴ του, εἴτε τὴν ἀντιλαμβάνεται ἀπὸ μέσα, εἴτε ἀπλώνεται στὰ ἔξω : ὁ ἄνθρωπος βρῖσκεται στὸ δρόμο τῆς ὑπεροψίας, ἢ στὸ δρόμο τῆς ματαιότητος. Ἄλλὰ ἀπλοποίηση καὶ πολύπλοκο τῆς ζωῆς ἀπορρέουν ἀπὸ «διχοτομία», ἐπιδέχονται ἀνάπτυξη σὲ «διπλῆ φρενίτιδα», ἔχουν τέλος ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ διαδεχτοῦν περιοδικὰ ἢ μιὰ τὴν ἄλλη.

Μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, ὅπως τὸ εἶπαμε παραπάνω, δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανη μιὰ ἐπιστροφή στὴν ἀπλότητα. Ἡ ἐπιστήμη ἢ ἴδια θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς δείξῃ τὸ δρόμο τῆς. Ἐνῶ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία μᾶς βοηθοῦν νὰ ἱκανοποιῶμε καὶ μᾶς προσκαλοῦν νὰ πολλαπλασιάσωμε τις ἀνάγκες μας, μπορεῖ κανεὶς

νά προβλέψη ὅτι ἡ φυσιολογία καὶ ἡ ἰατρικὴ θὰ μᾶς ἀποκαλύψουν ὅλο καὶ καλύτερα ὅ,τι ἐπικίνδυνο ὑπάρχει σ' αὐτὸ τὸν πολλαπλασιασμό, καὶ ὅ,τι ἀπογοητευτικὸ στὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς ἱκανοποιήσεις μας. Ἀρέσει σὲ μένα ἓνα καλὸ φαγητὸ μὲ κρέας : κάποιος φυτοφάγος πού ἄλλοτε τὸ ἀγαποῦσε ὅσο καὶ ἐγώ, δὲ μπορεῖ σήμερα νὰ δῆ κρέας χωρὶς νὰ ἀηδιάσῃ. Θὰ ποῦν ὅτι ἔχομε δίκιο καὶ ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος, καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ συζητοῦμε περισσότερο γιὰ τὶς ὁρέξεις ὅσο γιὰ τὰ χρώματα. Ἴσως ἄλλὰ δὲ μπορῶ νὰ ἐμποδίσω τὸν ἑαυτό μου νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἀκλόνητη βεβαιότητα πού ἔχει ὁ φυτοφάγος, ὅτι δὲ θὰ ξαναγυρίσῃ ποτὲ στὴν παλιά του διάθεση, ἐνῶ αἰσθάνομαι ὅτι ἐγὼ εἶμαι πολὺ λιγώτερο βέβαιος ὅτι θὰ διατηρήσω πάντα τὴ δική μου. Ἐκεῖνος ἔκαμε καὶ τὰ δύο πειράματα ἐγὼ μόνο τὸ ἓνα. Ἡ ἀποστροφή του ἐντείνεται ὅταν ἡ προσοχή του προσηλώνεται σ' αὐτήν, ἐνῶ ἡ δική μου ἱκανοποίηση ἀπορρέει ἀπὸ τὴ διασκέδαση καὶ μᾶλλον χλωμιάζει στὸ φῶς· πιστεύω πὼς θὰ ἐξαφανιζόταν, ἂν ἀποφασιστικὰ πειράματα ἔρχονταν νὰ ἀποδείξουν, πράγμα πού δὲν εἶναι ἀδύνατο, ὅτι τρώγοντας κρέας δηλητηριάζεται κανεὶς μὲ ἰδιαίτερο τρόπο, σιγά σιγά (1). Μᾶς δίδασκαν στὸ κολλέγιο ὅτι ἡ σύνθεση τῶν θρεπτικῶν οὐσιῶν ἦταν γνωστή, τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ὀργανισμοῦ μας, ὅτι μποροῦσε κανεὶς συνεπῶς νὰ συναγάγῃ τί χρειάζεται καὶ τί εἶναι ἄρκετὸ ὡς μερίδα γιὰ τὴ συντήρησή μας. Θὰ δοκίμαζε κανεὶς μεγάλη ἐκπληξὴ μαθαίνοντας ὅτι ἡ χυμικὴ ἀνάλυση ἀφῆνε νὰ τῆς ξεφύγουν οἱ «βιταμίνες», πού ἡ παρουσία τους στὴν τροφή μας εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ὑγεία μας. Θὰ ἀντιληφθοῦν ἀσφαλῶς ὅτι πολλὲς ἀρρώστειες, πού δὲν ὑπακούουν σήμερα στὶς προσπάθειες τῆς ἰατρικῆς, ἔχουν τὴ μακρινή τους ἀρχὴ σὲ ἔνδειες καὶ στερήσεις πού δὲν τὶς ὑποπτενόμαστε. Τὸ μόνο ἀσφαλὲς μέσο νὰ ἀπορροφήσωμε ὅσα ἔχομε ἀνάγκη θὰ ἦταν νὰ μὴ ὑποβάλωμε τὶς τροφὲς σὲ καμμιά ἐπεξεργασία (ποιὸς ξαίρει ;) νὰ μὴ τὶς μαγειρεύωμε. Ἐδῶ ἀκόμη ἡ πίστη στὴν κληρονομικότητα τοῦ ἀποκτημένου ἔκαμε πολὺ κακό. Συνηθίζουν νὰ λένε ὅτι τὸ ἀνθρώπινο στομάχι ξεσυνήθισε, ὅτι δὲ θὰ μπορούσαμε πιά νὰ τρεφόμαστε ὅπως ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος. Ἐχουν

1. Ἄς σπεύσωμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ἔχομε κανένα ἰδιαίτερο φῶς ἀπάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἐκλέγομε τὸ παράδειγμα τοῦ κρέατος ὅπως θὰ πέραμε τὸ παράδειγμα ὁποιασδήποτε ἄλλης συνηθισμένης τροφῆς.—Σ. τ. σ.

δίκιο, ἂν μ' αὐτὰ ἐννοοῦν ὅτι ἀπὸ τὴν παιδική μας ἡλικία ἀφήνομε νὰ κοιμοῦνται φυσικὲς διαθέσεις μας, καὶ ὅτι θὰ μᾶς ἦταν δύσκολο νὰ τὶς ἀφυπνίσωμε σὲ ὠρισμένη ἡλικία. Ἐπὶ τοῦτο ἔστιν ἡ ἀλήθεια. Ἐπειδὴ ὅτι γεννιόμαστε ἀλλαγμένοι, αὐτὸ εἶναι λίγο πιθανό : ἂν ὑποθέσωμε ὅτι τὸ στομάχι μας διαφέρει ἀπὸ τὸ στομάχι τῶν προϊστορικῶν μας προγόνων, ἢ διαφορὰ δὲν ὀφείλεται σὲ ἀπλῆς ἕξεις ποὺ ἀποκτήθηκαν στὴ διαδρομὴ τοῦ χρόνου. Ἡ ἐπιστήμη δὲ θὰ βραδύνη νὰ μᾶς δώσῃ στερεῆς ἀπόψεις σ' αὐτὰ τὰ σημεῖα. Ἐπειδὴ ὑποθέσωμε ὅτι θὰ τὸ κάμη πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ προβλέπομε : ἢ μεταρρυθμίσῃ καὶ μόνο τῆς διατροφῆς μας θὰ εἶχε ἄπειρο ἀντίκτυπο στὴ βιομηχανία μας, τὸ ἐμπόριό μας, τὴ γεωργία μας, ποὺ θὰ τὶς ἀπλοποιούσε σὲ μεγάλο βαθμό. Τί νὰ πῆ κανεὶς γιὰ τὶς ἄλλες ἀνάγκες μας ; Οἱ ἀπαιτήσεις τῆς γενετήσιας ὁρμῆς εἶναι ἐπιτακτικὲς, ἀλλὰ γρήγορα θὰ τελειώναμε μ' αὐτὲς, ἂν περιοριζόμασταν στὴ φύση. Μόνο πού, γύρω ἀπὸ μιὰ δυνατὴ ἀλλὰ φτωχὴ αἴσθησις ποὺ τὴν πῆρε γιὰ θεμελιώδη νότα, ἢ ἀνθρωπότητα ἔκαμε νὰ προβάλλῃ ἕνα ἀριθμὸς, ποὺ ἀδιάκοπα μεγαλώνει, ἀπὸ ἁρμονικοὺς τόνους ἔβγαλε ἀπὸ κεῖ μέσα τόσο πλούσια ποικιλία φθόγγων, ποὺ ὅποιοδῆποτε ἀντικείμενο, ἂν τὸ χτυπήσωμε ἀπὸ κάποια πλευρά, νὰ βγάξῃ τώρα τὸν ἦχο ποὺ μᾶς ἔγινε βᾶσανο. Εἶναι αὐτὸ συνεχὲς κάλεσμα τῆς ὁρμῆς μὲ τὴ μεσολάβησις τῆς φαντασίας. Ὁλος ὁ πολιτισμὸς μας εἶναι ἀφροδισιακός. Κι ἐδῶ πάλι ἔχει ἡ ἐπιστήμη νὰ πῆ τὸ λόγο της, καὶ θὰ τὸν πῆ μιὰ μέρα τόσο καθαρά, ποὺ θὰ χρειαστῇ νὰ τὸν ἀκούσωμε : δὲ θὰ μᾶς κἀνῃ πᾶ εὐχαρίστησις νὰ ἀγαποῦμε τόσο τὴν ἡδονή. Ἡ γυναίκα θὰ ἐπισπεύσῃ τὸν ἐρχομὸ αὐτῆς τῆς ὥρας σὲ ὅσο βαθμὸ θὰ θελήσῃ πραγματικὰ, εἰλικρινά, νὰ γίνῃ ἢ ἴση τοῦ ἀνδρός, ἀντὶ νὰ μένῃ τὸ ὄργανο ποὺ ἀκόμη εἶναι, ποὺ περιμένει νὰ δονηθῇ κάτω ἀπὸ τὸ πληκτρο τοῦ μουσικοῦ. Ἐπειδὴ ἢ μετατροπὴ : ἢ ζωὴ μας θὰ εἶναι πιὸ σοβαρὴ καὶ τὴν ἴδια ὥρα πιὸ ἀπλή. Ὅτι ἡ γυναίκα ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν πολυτέλεια γιὰ νὰ ἀρέσῃ στὸν ἄντρα καί, ἔμμεσα, γιὰ νὰ ἀρέσῃ στὸν ἑαυτὸ της, θὰ γίνῃ, σὲ μεγάλο μέρος, περιττό. Θὰ ὑπάρχῃ λιγώτερη σπατάλη, καὶ τὸ ἴδιο λιγώτερος φθόνος. — Πολυτέλεια, εὐχαρίστησις καὶ εὐημερία εἶναι δὲ κοντὰ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο, δὲν ἔχουν ὅμως ἀνάμεσά τους τὴ σχέση ποὺ γενικὰ φαντάζονται οἱ ἄνθρωποι. Τὰ κατατάσσουν κατὰ μῆκος μιᾶς κλίμακας : ἀπὸ τὴν εὐημερία θὰ περνοῦσαν στὴν πολυτέλεια μὲ ἀνιόντα ρυθμό· ὅταν θὰ εἶχαμε ἐξασφαλίσει τὴν εὐημερία, θὰ θέλαμε νὰ προσθέσωμε σ' αὐτὴν, τὴν τέρψη· ἔπειτα θὰ ἐρχόταν ἢ ἀγάπη τῆς πολυτέλειας. Ἐπειδὴ

ἔχομε ἔδῶ μιὰ ψυχολογία καθαρὰ νοησιαρχική, πὺ πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποτυπώσῃ τὶς ψυχικὲς μας καταστάσεις ἐπάνω στὰ ἀντικείμενά των. Ἐπειδὴ ἡ πολυτέλεια στοιχίζει πὺ ἀκριβὰ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ διασκέδαση, καὶ ἡ τέρψη ἀπὸ τὴν εὐημερία, φαντάζονται προοδευτικὴ αὐξηση δὲν ξέρω ποιᾶς ἀντίστοιχης σ' αὐτὰ ἐπιθυμίας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὶς περισσότερες φορὲς μόνο ἀπὸ ἀγάπη τῆς πολυτέλειας ἐπιθυμοῦν τὴν εὐημερία, γιὰτὶ ἡ εὐημερία πὺ δὲν τὴν ἔχουν ἐμφανίζεται σὰν πολυτέλεια, καὶ θέλουν νὰ μιμηθοῦν, νὰ φτάσουν ἐκείνους πὺ εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν ἔχουν. Στὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ ματαιότητα, Πόσα φαγητὰ δὲν εἶναι περιζήτητα μόνο γιὰτὶ εἶναι ἀκριβὰ ! Γιὰ πολλὰ χρόνια οἱ πολιτισμένοι λαοὶ δαπάνησαν μεγάλο μέρος τῆς ἐξωτερικῆς των προσπάθειας γιὰ νὰ προμηθεύωνται τὰ μπαχαρικά. Μένει κανεὶς ἐμβρόντητος βλέποντας ὅτι τέτοιο ἦταν τὸ ἀνώτατο ἀντικείμενο τῆς ναυσιπλοΐας, τῆς τόσο ἐπικίνδυνης τότε ὅτι χιλιάδες ἄνθρωποι ἔπαιξαν γι' αὐτὸ τὴ ζωὴ των ὅτι τὸ θάρος, ἡ ἐνεργητικότητα καὶ τὸ τυχοδιωκτικὸ πνεῦμα ἀπὸ τὰ ὅποια βγῆκε τυχαῖα ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς χρησιμοποιήθηκαν οὐσιαστικὰ γιὰ τὸ κυνήγημα τοῦ μοσχοκαρφοῦ, τῆς κανέλλας, τοῦ πιπεριοῦ. Ποιὸς σκοτίζεται γιὰ τὰ ἀρωματικὰ αὐτὰ φυτὰ, τὰ τόσον καιρὸ περιζήτητα, ἀπὸ τότε πὺ μπορεῖ νὰ τὰ ἔχη μὲ λίγα κέρματα ἀπὸ τὸν παντοπώλη τῆς γωνιάς ; Τέτοιες διαπιστώσεις μποροῦν νὰ λυπήσουν τὸν ἠθικολόγο. Ἄς τὰ βασανίσῃ ὅμως αὐτὰ κανεὶς μὲ τὸ στοχασμό, θὰ βρῆ καὶ αἰτίες γιὰ ἐλπίδες. Ἡ ἀνάγκη, πὺ ἀδιάκοπα μεγαλώνει, γιὰ εὐημερία, ἡ δίψα γιὰ διασκέδαση, ἡ ξέφρενη ἐπιθυμία γιὰ πολυτέλεια, ὅλα ὅσα μᾶς ἐμπνέουν τόσο μεγάλη ἀνησυχία γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας γιὰτὶ μοιάζει νὰ βρῖσκη σ' αὐτὰ στέρρες ἱκανοποιήσεις, ὅλα αὐτὰ θὰ φανοῦν σὰ μπαλλόνι πὺ τὸ γεμίζουν ἀέρα μὲ μανιώδη ὄρμη καὶ πού, τὸ ἴδιο, θὰ ξεφουσκώσῃ μὲ μᾶς. Ξαίρομε ὅτι μιὰ φρενίτιδα καλεῖ τὴν ἀνταγωνιστικὴ φρενίτιδα. Πιὸ ιδιαίτερα, ἡ σύγκριση τῶν σημερινῶν γεγονότων μὲ γεγονότα ἄλλου καιροῦ μᾶς προσκαλεῖ νὰ θεωρήσωμε παροδικὲς τὶς ὀρέξεις πὺ φαίνονται τελειωτικὲς. Καὶ μιὰ πὺ ἡ ἀπόκτηση αὐτοκινήτου εἶναι σήμερα γιὰ πολλοὺς ἀνθρώπους ἡ ὑπέρτατη φιλοδοξία των, ἄς ἀναγνωρίσωμε τὶς ἀσύγκριτες ὑπηρεσίες πὺ προσφέρει τὸ αὐτοκίνητο, ἄς θαυμάσωμε τὸ θαῦμα αὐτὸ τῆς μηχανικῆς, ἄς εὐχηθοῦμε νὰ πολλαπλασιαστῆ καὶ νὰ ἀπλωθῆ παντοῦ ὅπου τὸ ἔχουν ἀνάγκη, ἀλλὰ ἄς ποῦμε μέσα μας ὅτι, γιὰ τὴν ἀπλὴ διασκέδαση ἢ γιὰ τὴν εὐχαρίστηση νὰ κάμη κανεὶς πολυτέλεια,

θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μὴ εἶναι πιά τόσο ἐπιθυμητὸ σὲ λίγο καιρὸ ἀπὸ σήμερα, πάντως χωρὶς νὰ ἐγκαταλειφθῆ, πολὺ τὸ ἐλπίζομε, ὅπως ἔχουν ἐγκαταλειφθῆ σήμερα τὸ μοσχοκάρφι καὶ ἡ κανέλλα.

Ἀγγίζομε τὸ οὐσιῶδες σημεῖο τῆς συζήτησής μας. Ἀναφέραμε μιὰ ἱκανοποίηση πολυτελείας πού βγῆκε ἀπὸ μιὰ μηχανικὴ ἐφεύρεση. Πολλοὶ κρίνουν ὅτι ἡ μηχανικὴ γενικὰ ἐφεύρεση ἀνέπτυξε τὴν ὄρεξη τῆς πολυτελείας, ὅπως δὰ καὶ τῆς ἀπλῆς εὐημερίας. Ἀκόμη κι ἂν δέχονται κατὰ κανόνα ὅτι οἱ ὑλικές μας ἀνάγκες ὅλο καὶ θὰ αὐξάνονται πάντα, ὅλο καὶ θὰ γίνονται πιὸ παράφορες, τὸ δέχονται γιατί δὲ βλέπουν τὸ λόγο νὰ ἐγκαταλείψῃ ἡ ἀνθρωπότητα τὸ δρόμο τῆς μηχανικῆς ἐφεύρεσης μιὰ καὶ μπῆκε σ' αὐτὸ τὸ δρόμο. Ἄς προσθέσωμε ὅτι ὅσο πιότερο προχωρεῖ ἡ ἐπιστήμη, τόσο πιότερο οἱ ἀνακαλύψεις τῆς ὑποβάλλουν ἐφευρέσεις· συχνὰ ἓνα μόνο βῆμα χωρίζει τὴ θεωρία ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ καὶ μιὰ πού ἡ ἐπιστήμη δὲ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ σταματήσῃ, φαίνεται ἀλήθεια ὅτι δὲν ὑπάρχει τέλος καὶ γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν παλαιῶν ἀναγκῶν καὶ τῆ δημιουργία νέων ἀναγκῶν. Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε πρῶτα νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν τὸ πνεῦμα τῆς ἐφεύρεσης διεγείρῃ ἀναγκαστικὰ τεχνητὲς ἀνάγκες, ἢ ἂν δὲ θὰ ἦταν ἡ τεχνητὴ ἀνάγκη πού θὰ εἶχε προσανατολίσει ἐδῶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐφεύρεσης.

Ἡ δευτέρα ὑπόθεσις εἶναι κατὰ πολὺ ἡ πιθανώτερη. Πρόσφατες ἔρευνες γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ μηχανισμοῦ τὴν ἐπιβεβαιώνουν (1). Ὑπενθύμισαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πάντα ἔκανε ἐφευρέσεις μηχανῶν, ὅτι ἡ ἀρχαιότητα γνώρισε ἀξιοσημειώτες ἐφευρέσεις, ὅτι ἔξυπνα μηχανήματα ἐπινοήθησαν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνῆθησιν τῆς νεώτερης ἐπιστήμης καὶ ἔπειτα ἀπ' αὐτήν, πολὺ συχνά, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη· σήμερα ἀκόμη, ἅπλοιο ἐργάτες, χωρὶς ἐπιστημονικὴ μόρφωση, βρίσκουν τελειοποιήσεις τὶς ὁποῖες σοφοὶ μηχανικοὶ δὲν τὶς εἶχαν σκεφθῆ. Ἡ μηχανικὴ ἐφεύρεσις εἶναι φυσικὸ δῶρο. Ἦταν ἀσφαλῶς περιορισμένα τὰ ἀποτελέσματά της ὅσον καιρὸ περιοριζόταν νὰ χρησιμοποιῆται παροῦσες ἐνέργειες καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ὁρατές: μυϊκὴ δύναμη, δύναμη τοῦ ἀέρα ἢ τῆς πτώσεως τοῦ νεροῦ. Ἡ μηχανὴ ἔδωσε ὅλη τὴν ἀπόδοσίν της μόνο ἀπὸ τὴν ἡμέρα πού μπόρεσαν νὰ θέ-

1. Παραπέμπομε πάλι στὸ καλὸ βιβλίον τοῦ Gina Lombroso. Πρὸς. Mantoux, La revolution industrielle au dix-huitième siècle.— Σ. τ. σ.

σουν στην ύπηρεσία της, με ἄπλο τράβηγμα τοῦ ἔλατηρίου, δυναμικὲς ἐνέργειες ἀποθηκευμένες ἐπὶ ἑκατομμύρια ἔτη, δανεισμένες ἀπὸ τὸν ἥλιο, κατατεθειμένες στὸ κάρβουνο, τὸ πετρέλαιο κλπ. Ἡ ἡμέρα αὕτη στάθηκε ἡ ἡμέρα ποὺ ἐφευρέθηκεν ἡ ἀτμομηχανή, καὶ ξαίρομε ὅτι δὲ βγήκεν αὕτη ἀπὸ θεωρητικὲς ἀπόψεις. Ἄς σπεύσωμε νὰ προσθέσωμε ὅτι ἡ πρόοδος, στὴν ἀρχὴ αἰωνίῃ, συντελέσθηκε μὲ γιγαντιαῖα βήματα ὅταν ἀνακατεύτηκε ἡ ἐπιστήμη. Δὲν εἶναι λιγώτερο σωστὸ ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐφεύρεσης μηχανῶν, ποὺ τρέχει σὲ στενὴ κοίτη ὅσον καιρὸ ἀφέθηκε μόνου του, ποὺ ἀπλώνεται ἀπεριόριστα ἀφότου συνάντησε τὴν ἐπιστήμη, εἶναι ξέχωρο ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, καὶ θὰ μπορούσε, στὸ κάτω κάτω, νὰ χωριστῆ ἀπ' αὐτήν. Ἐτσι ὁ Ροδανός, μπαίνει στὴ λίμνη τῆς Γενεύης, φαίνεται νὰ ἀνακατεύη ἐκεῖ μέσα τὰ νερά του, ἀλλὰ δείχνει στὴν ἔξοδό του ὅτι εἶχε διατηρήσει τὴν ἀνεξαρτησία του.

Δὲν ὑπῆρξε λοιπόν, ὅπως θὰ πηγαινε κανεὶς νὰ τὸ πιστέψῃ, ἀπαίτηση τῆς ἐπιστήμης ποὺ ἐπιβάλλει στοὺς ἀνθρώπους, μὲ μόνου τὸ γεγονὸς τῆς ἀνάπτυξίς της, ἀνάγκες ὅλο καὶ πιὸ τεχνητές. Ἄν ἦταν ἔτσι, ἡ ἀνθρωπότητα θὰ ἦταν καταδικασμένη σὲ αὐξανόμενη ὑλικότητα, γιατί ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης δὲ θὰ σταματήσῃ. Ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔδωσε ὅ,τι τῆς ζητοῦσαν καὶ ὅτι δὲν εἶχεν ἔδω τὴν πρωτοβουλία· εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς ἐφεύρεσης ποὺ δὲν ἀσκήθηκε πάντα γιὰ τὸ καλύτερο τῶν συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητας. Δημιούργησε πλῆθος ἀπὸ νέες ἀνάγκες· δὲν ἀσχολήθηκεν ἀρκετὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ στὸν πιὸ μεγάλο ἀριθμὸ, σὲ ὅλους ἂν ἦταν δυνατό, τὴν ἱκανοποίηση τῶν παλαιῶν ἀναγκῶν. Πιὸ ἄπλά, χωρὶς νὰ παραμελήσῃ τὸ ἀναγκαῖο, σκέφτηκε παρὰ πολὺ τὸ περιττό. Θὰ ποῦν ὅτι οἱ δυὸ αὐτοὶ ὅροι εἶναι δύσκολοι στὸν ὀρισμὸ, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ εἶναι γιὰ τούτους πολυτέλεια, εἶναι ἀνάγκη γιὰ ἄλλους. Ἀσφαλῶς θὰ χανόταν εὐκόλα κανεὶς ἔδω σὲ λεπτεπίλεπτες διακρίσεις. Ἀλλὰ ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου πρέπει νὰ βλέπῃ κανεὶς τὶς χοντρὲς γραμμές. Ἐκατομμύρια ἀνθρώποι δὲν ἱκανοποιοῦν τὴν πείνα των. Ὑπάρχουν καὶ ποὺ πεθαίνουν ἀπὸ πείνα. Ἄν ἡ γῆ παρήγε περισσότερα, θὰ ὑπῆρχαν πολὺ λιγώτερες πιθανότητες νὰ μὴν τρώγῃ κανεὶς ὅσο πεινᾷ (1), νὰ πεθαινῇ ἀπὸ πείνα. Προ-

1. Ὑπάρχουν βέβαια κρίσεις «ὑπερπαραγωγῆς» ποὺ ἀπλώνονται σὲ γεωργικὰ προϊόντα καὶ ποὺ ἀρχίζουν μάλιστα ἀπ' αὐτά. Ἀλλὰ

βάλλουν ὅτι ἡ γῆ ἔχει ἔλλειψη ἀπὸ βραχίονες. Μπορεῖ· ἀλλὰ γιατί ζητᾶ ἀπὸ τοὺς βραχίονες πλιότερη δύναμη ἀπὸ ὅση θὰ ἔπρεπε νὰ δώσουν; Ἄν ὁ μηχανισμὸς ἔχη ἓνα ἄδικο, τοῦτο εἶναι ὅτι δὲν ἀσχολήθηκε ἱκανοποιητικὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπο σ' αὐτὴ τὴν τόσο σκληρὴ ἐργασία. Θὰ ἀπαντήσουν ὅτι ὑπάρχουν γεωργικὲς μηχανές, καὶ ὅτι ἡ χρήση των τώρα ἔχει πολὺ διαδοθῆ. Τὸ δέχομαι, ἀλλὰ ὅ,τι ἔκαμεν ἐδῶ ἡ μηχανὴ γιὰ νὰ ἐλαφρώσῃ τὸ φορτίο τοῦ ἀνθρώπου, ὅ,τι ἀπὸ τὴ δική της πλευρὰ ἔκαμεν ἡ ἐπιστήμη γιὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἀπόδοση τῆς γῆς, εἶναι συγκριτικὰ περιορισμένο. Νοιώθουμε καλὰ ὅτι ἡ γεωργία, πὺ διατρέφει τὸν ἄνθρωπο, θὰ ἔπρεπε νὰ δεσπόζῃ στὰ ἄλλα, νὰ εἶναι πάντως ἡ πρώτη ἀπασχόληση καὶ τῆς βιομηχανίας τῆς ἴδιας. Κατὰ γενικὸ τρόπο, ἡ βιομηχανία δὲν ἐνδιαφέρθηκε ἄρκετὰ γιὰ τὴ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη σπουδαιότητα τῶν ἀναγκῶν πὺ ἔχει νὰ ἱκανοποιήσῃ. Ἀκολουθοῦσε πρόθυμα τὴ μόδα, κατασκευάζοντας μὲ μόνη σκέψη τὴν πώληση. Θὰ ἤθελαν, ἐδῶ ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιοχές, μιὰ κεντρικὴ σκέψη, ὄργανώτρια, πὺ νὰ ἐναρμόνιζε τὴ βιομηχανία μὲ τὴ γεωργία καὶ νὰ ὠριζε στίς μηχανές τὴν ὀρθολογικὴ θέση τους, ἐκείνην ὅπου μποροῦν νὰ ἀποδώσουν τίς περισσότερες ὑπηρεσίες στὴν ἀνθρωπότητα. Ὅταν κατακρίνουν τὸ μηχανισμό, παραμελοῦν τὴν οὐσιώδη μομφή. Τὸν κατηγοροῦν πρῶτα ὅτι καταντᾶ τὸν ἐργάτη στὴν κατάστασῃ μηχανῆς, ἔπειτα ὅτι καταλήγει σὲ ὁμοιόμορφη παραγωγή πὺ προσβάλλει τὸ καλλιτεχνικὸ αἶσθημα. Ἄλλὰ ἂν ἡ μηχανὴ προμηθεύῃ στὸν ἐργάτη πλιὸ μεγάλο ἄριθμὸ ὠρῶν γιὰ ἀνάπαυση, καὶ ἂν ὁ ἐργάτης χρησιμοποιῇ αὐτὴ τὴ συμπληρωματικὴ «σχολή» σὲ ἄλλο πρᾶγμα ἀπὸ τίς δῆθεν διασκεδάσεις πὺ ἓνας κακὰ διευθυνόμενος μηχανισμὸς ἔβαλε στὰ χέρια ὄλων, θὰ δώσῃ στὸ νοῦ του τὴν ἀνάπτυξη πὺ θὰ διαλέξῃ, ἀντὶ νὰ περιοριστῇ στὴν ἀνάπτυξη πὺ θὰ τοῦ ἐπέβαλλε, σὲ περιορισμένα πάντοτε ὄρια, ἡ ἐπιστροφή (ἀδύνατη ἄλλωστε) στὸ ἐργαλεῖο, μετὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς μηχανῆς. Ὅσο γιὰ τὴν ὁμοιομορφία τοῦ προϊόντος, τὸ ἄτοπο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ παραβλέψουμε, ἂν ἡ οἰκονομία χρόνου καὶ ἐργασίας, πὺ ἔτσι πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ἔθνους, ἐπέτρεπε νὰ ὠθήσωμε πλιὸ μακρὰ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ νὰ ἀναπτύ-

δὲν ὀφείλονται ἀσφαλῶς στὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει παραπολλὴ τροφή γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Εἶναι ἀπλῶς γιατί, ἐπειδὴ ἡ παραγωγή γενικὰ δὲν εἶναι σὲ ἱκανὸ σημεῖο ὠργανωμένη, τὰ προϊόντα δὲ γίνεται δυνατό νὰ ἀνταλλαγῶν.—Σ. τ. μ.

ξωμε πραγματικές πρωτοτυπίες. Κατηγόρησαν τούς Ἀμερικανούς ὅτι ὅλοι ἔχουν τὸ ἴδιο καπέλλο. Ἀλλὰ ἡ κεφαλὴ πρέπει νὰ περάσῃ πρὶν ἀπὸ τὸ καπέλλο. Κάμετε νὰ μπορῶ νὰ ἐπιπλώ- νω τὴν κεφαλὴ μου σύμφωνα μὲ τὸ δικό μου γούστο, καὶ θὰ δεχτῶ γι' αὐτὴν τὸ καπέλλο πὺν φοροῦν ὅλοι. Δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ κύριο παράπονό μας ἐναντίον τοῦ μηχανισμοῦ. Χωρὶς νὰ ἀμφισβητοῦμε τὶς ὑπηρεσίες πὺν πρόσφερε στοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν πλατεῖα ἀνάπτυξη τῶν μέσων γιὰ νὰ ἱκανοποιοῦν πραγματικές ἀνάγκες, θὰ τὸν κατηγορήσωμε ὅτι πάρα πολὺ ἐνθάρρυνε τεχνητὲς ἀνάγκες, ὅτι ἔσπρωξε πρὸς τὴν πολυτέλεια, ὅτι εὐνόησε τὶς πόλεις καὶ ἔβλαψε τὴν ὑπαιθρο, ὅτι τέλος μεγάλωσε τὴν ἀπόσταση καὶ μεταμόρφωσε τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸν πάτρωνα καὶ τὸν ἐργάτη, ἀνάμεσα στὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία. Ὅλα δὰ αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα θὰ μπορούσαν νὰ διορθωθοῦν ἢ μηχανή τότε θὰ ἦταν μόνο ὁ μέγας εὐεργέτης. Θὰ ἔπρεπε ἡ ἀνθρωπότητα νὰ καταγίνη στὴν ἀπλοποίηση τῆς ζωῆς μὲ τὴν ἴδια φρενίτιδα πὺν ἔβαλε γιὰ νὰ τὴν κάμη πολύπλοκη. Ἡ πρωτοβουλία μόνο ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα μπορεῖ νὰ ἔρθῃ, γιὰ τὴν αὐτὴ, καὶ ὄχι ἡ δῆθεν δύναμη τῶν πραγμάτων, ἀκόμη λιγώτερο μιὰ μοῖρα πὺν εἶναι μέσα στὴ φύση τῆς μηχανῆς, ἐκτόξευσε σὲ ὠρισμένο στίβο τὸ ἐφευρετικὸ πνεῦμα.

Ἀλλὰ τὸ θέλησε ἐντελῶς αὐτὸ ἡ ἀνθρωπότητα ; Ἡ προώθηση πὺν ἔδωσε στὴν ἀρχὴ ἐπήγαινε ἀκριβῶς πρὸς τὴν κατεύθυνση πὺν πῆρεν ὁ βιομηχανισμός ; Ὅ,τι στὸ ξεκίνημα ἦταν ἀδιόρατη παρέκκλιση, γίνεται στὴν ἀφίξη ὑπολογίσιμη ἀπομάκρυνση, ἀν βαδίσουμε ἴσια γραμμὴ καὶ ἀν ἡ πορεία ἦταν μεγάλη. Ἐ λοιπὸν, δὲν εἶναι ἀμφίβολο ὅτι τὰ πρῶτα διαγράμματα αὐτοῦ πὺν ἀργότερα ἔγινεν ὁ μηχανισμός σχεδιάστηκαν ταυτόχρονα μὲ τὶς πρῶτες πνοὲς πρὸς τὴ δημοκρατία. Ἡ συγγένεια ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς τάσεις γίνεται ἐντελῶς ὄρατὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα. Εἶναι χτυπητὴ στοὺς ἐγκυκλοπαιδικούς. Δὲν ὀφείλομε λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμε ὅτι μιὰ δημοκρατικὴ πνοὴ εἶναι πὺν ἔσπρωξε πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸ ἐφευρετικὸ πνεῦμα, πὺν εἶναι παλιὸ ὅσο καὶ ἡ ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ ἦταν σὲ ἀνεπαρκῆ βαθμὸ δραστήριο ὅσο δὲν τοῦ ἔκαναν ἀρκετὴ θέση ; Δὲ σκέπτονταν ἀσφαλῶς τὴν πολυτέλεια γιὰ ὅλους, οὔτε καὶ τὴν εὐημερία γιὰ ὅλους ἀλλὰ μπορούσαν νὰ εὐχῶνται γιὰ ὅλους ἀσφαλισμένη τὴν ὑλικὴ ὑπαρξη, τὴν ἀξιοπρέπεια μέσα στὴν ἀσφάλεια. Ἡ εὐχὴ ἦταν συνειδητὴ ; Δὲν πιστεύομε στὸ ἀσύνειδο γιὰ τὴν ἱστορία : τὰ μεγάλα ὑπόγεια ρεύματα σκέψης, πὺν τόσο μίλησαν γι' αὐτὰ,

ὀφείλονται στὸ γεγονός ὅτι ἀνθρώπινες μάζες παρεσύροντο ἀπὸ ἕναν ἢ περισσότερους ἀνθρώπους ἀπὸ ἀνάμεσά τους. Τοῦτοι δὴ ἤξαιραν τί ἔκαναν, ἀλλὰ δὲν πρόβλεπαν ὅλες τὶς συνέπειες. Ἐμεῖς πὺν ξαίρομε τί ἀκολουθῆσε, δὲ μπορούμε νὰ ἐμποδίσωμε τὸν ἑαυτὸ μας νὰ ἀναγάγῃ τὴν εἰκόνα, αὐτοῦ πὺν ἀκολουθῆσε, ὡς τὴν ἀρχή: τὸ παρόν, κυτταγμένο στὸ παρελθὸν μὲ ἀντικατοπτρισμό, αὐτὸ εἶναι πὺν ὀνομάζομε ἀσύνειδο τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἀναδρομικὴ ἐνεργητικότητα τοῦ παρόντος βρῖσκεται στὴν ἀρχὴ σὲ πολλὰς φιλοσοφικὰς αὐταπάτες. Θὰ φυλαχτοῦμε λοιπὸν καὶ δὲ θὰ ἀποδώσωμε στὸ δέκατο πέμπτο αἰῶνα, τὸ δέκατο ἕκτο καὶ τὸ δέκατο ὄγδοο (ἀκόμη λιγώτερο στὸ δέκατο ἕβδομο, τὸν τόσο διαφορετικὸ, πὺν τὸν εἶδαν σὰν ὑψιστὴ παρένθεση) δημοκρατικὰς φροντίδες παραβλητὰς μὲ τὶς δικὰς μας. Οὔτε θὰ ποῦμε ὅτι εἶδαν τί δύναμη ἔκρυβε μέσα του τὸ πνεῦμα τῆς ἐφεύρεσης. Δὲν εἶναι ὁμως λιγώτερο ἀλήθεια ὅτι ἡ Θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση, ἡ Ἀναγέννηση καὶ τὰ πρῶτα προδρομικὰ συμπτώματα τῆς ἐφευρετικῆς ὀρμῆς ἀνήκουν στὴν ἴδια ἐποχὴ. Δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶχαμε ἐδῶ τρεῖς ἀντιδράσεις, συγγενεῖς ἀναμεταξύ των, ἐναντίον τῆς μορφῆς πὺν εἶχε πάρει ὡς τότε τὸ χριστιανικὸ ἰδανικὸ. Τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ δὲν ὑπῆρχε λιγώτερο, ἀλλὰ φαινόταν σὰν ἄστρο πὺν θὰ ἔστρεφε πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ἴδια πάντα ὄψη: ἀρχίζαν νὰ διαβλέπουν τὴν ἄλλη, χωρὶς ὁμως νὰ ἀντιλαμβάνονται πάντα ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸ ἴδιο ἄστρο. Ὅτι ὁ μυστικισμὸς τραβᾷ πρὸς τὸν ἑαυτὸ του τὸν ἀσκητισμὸ δὲν εἶναι ἀμφίβολο. Καὶ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος θὰ εἶναι πάντα ὁ κλῆρος μικροῦ ἀριθμοῦ ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ὅτι ὁ ἀληθινός, ὁ πλήρης, ὁ δραστήριος μυστικισμὸς ἐπιδιώκει νὰ διαδίδεται, μὲ τὴν φιλανθρωπία, πὺν εἶναι ἡ οὐσία του, αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο βέβαιο. Πῶς θὰ διαδίνονταν, ἀκόμη καὶ διαλυμένος καὶ χαλαρωμένος ὅπως ἀναγκαστικὰ θὰ εἶναι, σὲ ἀνθρωπότητα ἀπορροφημένη ἀπὸ τὸ φόβο ὅτι δὲν τρώγει μέχρη χορτασμοῦ; Ὁ ἀνθρωπος δὲ θὰ ἀνασηκωθῆ πάνω ἀπὸ τὴν γῆ, παρὰ μόνον ἂν ἰσχυρὸ σύστημα ἐργαλείων τοῦ παρέχῃ στήριγμα. Πρέπει νὰ βαραίνῃ πάνω στὴν ὕλη, ἂν θέλῃ νὰ ἀποσπασθῆ ἀπὸ αὐτὴν. Μ' ἄλλα λόγια, ὁ μυστικισμὸς καλεῖ κοντὰ του τὸ μηχανισμό. Δὲν τὸ παρατήρησαν ἀρκετὰ, γιὰτὶ ὁ μηχανισμὸς, ἀπὸ ἀτύχημα στὸ ἀλλαγμὰ γραμμῆς, ρίχτηκε σὲ δρόμο πὺν στὸ ἄκρο του ἦταν ἡ ὑπερβολικὴ εὐημερία καὶ ἡ πολυτέλεια γιὰ ὀρισμένους, ἀντὶ ἡ ἀπολύτρωση γιὰ ὄλους. Μᾶς κάνει ἐντύπωση τὸ τυχαῖο ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ δὲ βλέπομε τὸ μηχανισμό σὲ κείνο πὺν θὰ ὄφειλε νὰ εἶναι, σὲ κείνο πὺν εἶναι ἡ οὐσία του. Ἄς προ-

χωρήσωμε περισσότερο. "Αν τὰ ὄργανά μας εἶναι φυσικά ἐργα-
 λεία, τὰ ἐργαλεία μας εἶναι γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τεχνητὰ ὄργανα.
 Τὸ ἐργαλεῖο τοῦ ἐργάτη συνεχίζει τὸ βραχίονά του· τὸ σύστημα
 ἐργαλείων τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι λοιπὸν προέκταση τοῦ σώμα-
 τός της. Ἡ φύση, προικίζοντάς μας μὲ νοῦ οὐσιαστικὰ κατα-
 σκευαστικό, εἶχεν ἔτσι προετοιμάσει γιὰ μᾶς κάποιο μέγλωμα.
 Μηχανὲς ὅμως πού κινοῦνται μὲ πετρέλαιο, μὲ κάρβουνο, μὲ
 λευκὸ ἀνθρακὰ καὶ πού μετατρέπουν σὲ κίνηση δυναμικὲς ἐνέρ-
 γειες συσσωρευμένες μέσα σὲ ἑκατομμύρια χρόνια, ἦρθαν νὰ
 δώσουν στὸν ὀργανισμό μας τόσο ἀπέραντη ἔκταση καὶ τόσο
 φοβερὴ δύναμη, τόσο δυσανάλογη στὶς διαστάσεις τοῦ ἀνθρώπου
 καὶ στὴ δύναμή του, πού ἀσφαλῶς τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶχε
 προβλεφθῆ στὸ σχέδιο τῆς σύστασης τοῦ δικοῦ μας γένους :
 στάθηκε αὐτὸ μοναδικὴ τύχη, ἢ πῶς μεγάλη ὑλικὴ ἐπιτυχία
 τοῦ ἀνθρώπου ἀπάνω στὸν πλανήτη μας. Πνευματικὴ ὥθηση εἶ-
 χεν ἴσως στὴν ἀρχὴ ἐμφυσηθῆ : ἢ ἐπέκταση ἔγινε αὐτοματικά,
 βοηθημένη ἀπὸ τὸ τυχαῖο χτύπημα τῆς σκαπάνης πού σκουντού-
 φλησε κάτω ἀπὸ τὴ γῆ θαυματουργικὸ θησαυρό (1). "Ἐ λοιπὸν,
 σ' αὐτὸ τὸ σῶμα πού ἄμετρα μεγάλωσε, ἡ ψυχὴ μένει ἐκεῖνο
 πού ἦταν, πάρα πολὺ μικρὴ τώρα γιὰ νὰ τὸ γεμίσει, πάρα πολὺ
 ἀδύνατη γιὰ νὰ τὸ κυβερνήσει. "Απὸ δῶ, τὸ κενὸ ἀνάμεσα στὸ
 σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ. "Απὸ δῶ, τὰ φοβερὰ κοινωνικά, πολιτικά,
 διεθνή προβλήματα, πού εἶναι τόσοι ὀρισμοὶ αὐτοῦ τοῦ κενοῦ,
 καὶ πού γιὰ νὰ τὸ γεμίσουν προκαλοῦν σήμερα τόσες ἀχαλίνω-
 τες καὶ χωρὶς ἀποτέλεσμα προσπάθειες : θὰ χρειάζονταν γι' αὐτὸ
 τὸ ἔργο νέα ἀποθέματα δυναμικῆς ἐνέργειας, ἠθικῆς αὐτὴ τῆ
 φορά. "Ἄς μὴ περιοριζόμαστε λοιπὸν νὰ λέμε, ὅπως ἐκάμαμε πα-
 ραπάνω, ὅτι ὁ μυστικισμὸς καλεῖ κοντά του τὸ μηχανισμό. "Ἄς
 προσθέσωμε ὅτι τὸ μεγάλωμένο σῶμα περιμένει συμπλήρωμα
 ψυχῆς, καὶ ὅτι ὁ μηχανισμὸς θὰ ἀπαιτοῦσε μυστικισμὸ. Οἱ ἀρχὲς
 τοῦ μηχανισμοῦ μας εἶναι ἴσως πῶς μυστικὲς ἀπὸ ὅσο θὰ πίστευε
 κανεὶς· δὲ θὰ ξαναβρῆ τὴ σωστή του κατεύθυνση, δὲ θὰ ἀποδώ-
 σῃ ὑπηρεσίαις ἀνάλογες μὲ τὴ δύναμή του, παρὰ μόνο ἂν ἡ ἀν-
 θρωπότητα, πού τὴν καμπούριασε ἀκόμη περισσότερο πρὸς τὴ
 γῆ, κατορθώσῃ νὰ ἀναστυλωθῆ μὲ τὴ βοήθειά του καὶ νὰ κυτ-
 τάξῃ τὸν οὐρανό.

1. Μιλοῦμε, ἐννοεῖται, μεταφορικά. Τὸ κάρβουνο ἦταν γνωστὸ
 πολὺ πρὶν τὸ μετατρέψῃ σὲ θησαυρὸ ἢ ἀτμομηχανή.—Σ. τ. σ.

Σὲ ἔργο τοῦ ὁποίου δὲ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ θαυμάση ἀρκετὰ τὸ βάθος καὶ τὴ δύναμη, ὁ Ἑρνέστος Σεγιέρ δείχνει πῶς οἱ ἔθνικες φιλοδοξίες ἀποδίδουν στὸν ἑαυτό τους θεϊκὴ ἀποστολή: ὁ «ἰμπεριαλισμός», γίνεται κατὰ κανόνα μυστικισμός. Ἐν δόση κανεὶς στὴν τελευταία τούτη λέξη τὸ νόημα ποῦ ἔχει στὸν Ἑρνέστο Σεγιέρ (1), καὶ ποῦ μακρὰ σειρὰ ἔργων τὸ ἔχει ἱκανοποιητικὰ ὀρίσει, τὸ γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητο· μὲ τὸ νὰ τὸ διαπιστώγη, νὰ τὸ ἀνασυνδέη μὲ τὶς αἰτίες του καὶ νὰ τὸ ἀκολουθῆ στὰ ἀποτελέσματά του, ὁ συγγραφεὺς προσκομίζει ἀνεκτίμητη συμβολὴ στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ πιθανὸ νὰ ἔκρινε ὁ ἴδιος ὅτι ὁ μυστικισμὸς ἔτσι ἐννοημένος— ὅπως δὲ καὶ ἔτσι τὸν κατανόησεν ὁ «ἰμπεριαλισμός»,— ὅπως τὸν παρουσιάζει, θὰ ἦταν ἡ παραποίηση τοῦ ἀληθινοῦ μυστικισμοῦ, τῆς «δυναμικῆς θρησκείας» ποῦ μελετήσαμε στὸ τελευταῖο μας κεφάλαιο. Πιστεύομε ὅτι ἀντιλαμβανόμεστε τὸ μηχανισμὸ αὐτῆς τῆς παραποίησης. Ἦταν ἓνα δάνειο ἀπὸ τὴ «στατικὴ θρησκεία» τῶν ἀρχαίων, ποῦ τοῦ ἀφαίρεσαν τὸ σημάδι του καὶ τοῦ ἄφησαν τὴ στατικὴ μορφή κάτω ἀπὸ τὸ νέο σῆμα ποῦ χορηγοῦσε ἡ δυναμικὴ θρησκεία. Ἡ παραποίηση ἄλλωστε δὲν εἶχε καθόλου παράνομη πρόθεση· μόλις ποῦ τὴν ἤθελαν. Ἄς θυμηθοῦμε ἀλήθεια ὅτι ἡ «στατικὴ θρησκεία» εἶναι φυσικὴ στὸν ἄνθρωπο, καὶ ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲ μεταβάλλεται. Οἱ ἔμφυτες πεποιθήσεις τῶν προγόνων μας παραμένουν στὰ μύχια τοῦ ἑαυτοῦ μας· ξανὰ ἐμφανίζονται, ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ δὲν ἀπωθοῦνται πιά ἀπὸ ἀνταγωνιστικὰς δυνάμεις. Ἐ λοιπόν, ἓνα ἀπὸ τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν ἦταν ἡ ἰδέα ἐνὸς δεσμοῦ ἀνάμεσα στὶς ἀνθρώπινες ομάδες καὶ τὶς θεότητες ποῦ ἦταν συνδεμένες σὲ κάθε ομάδα. Οἱ θεοὶ τῆς πόλεως πολεμοῦσαν γι' αὐτήν, μαζί της. Τούτη ἡ πεποίθησις εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὸν ἀληθινὸ μυστικισμὸ, ἐννοῶ μὲ τὸ αἶσθημα ποῦ ἔχουν ὠρισμένες ψυχὰς ὅτι εἶναι τὰ ὄργανα θεοῦ ποῦ ἀγαπᾷ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν ἴδια ἀγάπη καὶ ποῦ τοὺς ζητᾷ νὰ ἀγαποῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Ἀλλὰ ἡ πεποίθησις αὐτή, ἀνεβαίνοντας πάλι ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ βάθη στὴν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησης καὶ συναντώντας ἐκεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθινοῦ μυστικισμοῦ ὅπως οἱ νεώτεροι μυστικοὶ τὴν παρουσίασαν στὸν

1. Νόημα τοῦ ὁποίου ἐμεῖς ἐξετάζομε ἐδῶ μόνο ἓνα μέρος, ὅπως κάνομε καὶ γιὰ τὴ λέξη «ἰμπεριαλισμός».—Σ. τ. σ.

κόσμο, μεταμφιέζεται ένστικτωδῶς ἀπ' αὐτήν· ἀποδίδει στὸ θεὸ τοῦ νεώτερου «μυστικοῦ» τὸν ἔθνισμὸ τῶν ἀρχαίων θεῶν. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα γίνεται ὁ ἱμπεριαλισμὸς μυστικός. Ἄν περιοριστῆ κανεὶς στὸν ἀληθινὸ μυστικισμό, θὰ τὸν κρίνη ἀσυμβίβαστο μὲ τὸν ἱμπεριαλισμό. Τὸ πολὺ πολὺ θὰ πῆ, ὅπως ἐκάμαμε κι ἐμεῖς, ὅτι ὁ μυστικισμὸς δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀπλωθῆ χωρὶς νὰ ἐνθαρρύνῃ μιὰ πολὺ ἰδιαίτερη «θέληση γιὰ δύναμη». Θὰ πρόκειται νὰ ἀσκήσῃ μιὰ κυριαρχία, ὄχι πάνω στοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ πάνω στὰ πράγματα, ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴν ἔχη πιά ὁ ἄνθρωπος τόσο κυριαρχία πάνω στὸν ἄνθρωπο.

Ἄς προβάλλῃ μιὰ μυστικὴ μεγαλοφυΐα· θὰ σύρῃ πίσω της ἀνθρωπότητα μὲ τὸ σῶμα ἄμετρα αὐξημένο, μὲ τὴν ψυχὴ μεταμορφωμένη ἀπὸ τὴν ἴδια. Θὰ θελήσῃ νὰ κάμῃ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα ἓνα νέο εἶδος, ἢ καλύτερα νὰ τὴν ἀπολυτρώσῃ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι εἶδος : ὅποιος λέγει εἶδος, λέγει συλλογικὴ στάθμευση, καὶ ἡ πλέρια ὑπαρξὴ εἶναι κινητικότητα μέσα στὴν ἀτομικότητα. Ἡ μεγάλη πνοὴ ζωῆς ποὺ πέρασε πάνω στὸν πλανήτη μας προώθησε τὴν ὀργάνωση ὅσο μακρὰ τὸ ἐπέτρεπε μιὰ φύση ταυτόχρονα πειθαρχικὴ καὶ ἀντάρτισσα. Ξαίρουν ὅτι μὲ τὴν τελευταία λέξη δηλώνομε τὸ σύνολο ἀπὸ φιλαρέσκειες καὶ ἀντιστάσεις ποὺ ἡ ζωὴ συναντᾷ στὴν ἀκατέργαστη ὕλη,—σύνολο ποὺ τοῦ φερνόμαστε, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ βιολόγου, σὰν νὰ μπορούσαμε νὰ τοῦ ἀποδώσωμε προθέσεις. Ἐνα σῶμα ποὺ ἐπιδεχόταν τὸν κατασκευαστικὸ νοῦ μὲ ἓνα θύσανο ἀπὸ διαίσθηση γύρω του, ἦταν ὅ,τι ἡ φύση μπόρεσε νὰ κάμῃ τὸ πιὸ πλήρες. Τέτοιο ἦταν τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Ἐκεῖ σταματοῦσε ἡ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς. Μὰ νὰ ποὺ ὁ νοῦς, ἀνυψώνοντας τὴν κατασκευὴ τῶν ἐργαλείων σὲ βαθμὸ πολὺπλοκου καὶ τελειότητος ποὺ ἡ φύση (τόσο ἀκατάλληλη γιὰ μηχανικὴ κατασκευὴ) οὔτε κὰν εἶχε προβλέψει, μεταγγίζοντας σ' αὐτὲς τὶς μηχανὲς ἀποθέματα ἐνεργείας ποὺ ἡ φύση (ποὺ τόσο ἀγνοεῖ τὴν οἰκονομία) οὔτε κὰν εἶχε σκεφτῆ, μᾶς ἐπροίκισε μὲ δυνάμεις ποὺ δίπλα τους τὸ σῶμα μας μόλις ποὺ λογαριάζεται : θὰ εἶναι ἀπεριόριστοι, ὅταν ἡ ἐπιστήμη θὰ μπορέσῃ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴ δύναμη ποὺ ἀντιπροσωπεύει, συμπυκνωμένη, τὸ ἐλάχιστο μῶριο σταθμητῆς ὕλης. Τὸ ὕλικὸ ἐμπόδιο ἔπεσε σχεδόν. Αὐτοῦ ὁ δρόμος θὰ εἶναι ἐλεύθερος πρὸς τὴν ἴδια τὴν κατεύθυνση τῆς πνοῆς ποὺ καθοδήγησε τὴ ζωὴ στὸ σημεῖο ὅπου ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ. Ἄς ἔρθῃ τότε τὸ κάλεσμα τοῦ ἥρωα : δὲ θὰ τὸ ἀκολουθήσωμε ὅλοι, ἀλλὰ ὅλοι θὰ αἰσθανθοῦμε ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ κάμωμε, καὶ θὰ ξαίρωμε

τὸ δρόμο πού θὰ τὸν διευρύνουμε, ἂν περάσωμε ἀπὸ κεῖ. Τὴν ἴδια στιγμή θὰ διαφωτισθῇ γιὰ κάθε φιλοσοφία τὸ μυστήριον τῆς ὑπέροχης ὑποχρέωσης : ἓνα ταξίδι εἶχε ἀρχίσει, χρειάστηκε νὰ τὸ διακόψωμε : ξαναπαίρνοντας τὸ δρόμο του, δὲν κάνομε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ θέλωμε ἀκόμη ὅ,τι κίολας εἶχαμε θελήσει. Ἡ στάση εἶναι πού ζητᾶ πάντα ἐξήγηση, καὶ ὄχι ἡ κίνηση.

Ἄλλα ἄς μὴ στηριζόμαστε πάρα πολὺ στὴν ἐμφάνιση μεγάλης προνομιούχου ψυχῆς. Ἐλλείπει αὐτῆς, ἄλλες ἐπιδράσεις θὰ μπορούσαν νὰ ἀποσπάσουν τὴν προσοχή μας ἀπὸ τὰ ἀθύρματα πού μᾶς διασκεδάζουν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀντικατοπτρισμοὺς γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους χτυπιόμαστε.

Εἶδαμε ἀλήθεια πῶς τὸ ἐφευρετικὸ τάλαντο, βοηθημένο ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἔθεσε στὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου ἀνυποψίαστες ἐνέργειες! Ἐπρόκειτο γιὰ ἐνέργειες φυσικο-χημικές, καὶ γιὰ ἐπιστήμη πού ἀναφερόταν στὴν ὕλη. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα; Τὸ ἐμβάθυναν ἐπιστημονικὰ ὅσο ἦταν δυνατό νὰ τὸ ἐμβαθύνουν; Ξαίρουν τί μπορεῖ νὰ δώσῃ τέτοια ἐμβαθύνση; Ἡ ἐπιστήμη προσκολλήθηκε πρῶτα στὴν ὕλη· τρεῖς αἰῶνες τώρα δὲν εἶχε ἄλλο ἀντικείμενο· σήμερον ἀκόμη, ὅταν δὲν προσθέτουν στὸ ὄνομά της ἓνα ποιοτικὸ προσδιορισμό, ὑπονοοῦν ὅτι μιλοῦν γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῆς ὕλης. Ἄλλοτε ἐξηγήσαμε γιὰτί. Ὑποδείξαμε γιὰτί ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς ὕλης προηγήθηκε ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ πνεύματος. Ἐπρεπε νὰ βαδίσουν ὅσο τὸ δυνατό γρηγορώτερα. Ἡ γεωμετρία ὑπῆρχε κίολας· εἶχε φτάσει ἀρκετὰ μακρὰ μὲ τοὺς ἀρχαίους· ἔπρεπε νὰ ἀρχίσουν νὰ βγάξουν ἀπὸ τὰ μαθηματικά ὅ,τι μπορούσαν νὰ δώσουν γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖο ζοῦμε. Δὲ θὰ ἦταν δὲ καὶ ἐπιθυμητὸ νὰ ἀρχίσουν μὲ τὴν ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος : μόνη της δὲ θὰ ἔφτανε στὴν ἀκρίβεια, στὴν αὐστηρότητα, στὴ φροντίδα γιὰ ἀπόδειξη πού διαδόθηκαν ἀπὸ τὴν γεωμετρία στὴ φυσική, στὴ χυμεία καὶ στὴ βιολογία ὥσπου νὰ ἀναπηδήσουν σ' αὐτήν. Πάντως, ἀπὸ ἄλλη πλευρά, ἔχει ὑποφέρει γιὰτί ἦρθε τόσο ἀργά. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μπόρεσε ἀλήθεια, στὸ διάστημα αὐτό, νὰ νομιμοποιήσῃ μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ ἔτσι νὰ περιβάλλῃ μὲ ἀδιαφειλονίκητο κύρος τὴ συνήθειά του νὰ τὰ βλέπῃ ὅλα στὸ χῶρο, νὰ τὰ ἐξηγῇ ὅλα μὲ τὴν ὕλη. Στρέφεται τότε πρὸς τὴν ψυχὴ; Σχηματίζει ἐκτατικὴ παράσταση τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς· ἐκτείνει στὸ νέο της ἀντικείμενο τὴν εἰκόνα πού κράτησε ἀπὸ τὸ παλιό : ἀπὸ δῶ οἱ πλάνες ἀτομιστικῆς ψυχολογίας, πού δὲ λαμβάνει ὑπ' ὄψη τῆς τὴν ἀμοιβαία διεΐσδυση τῶν καταστάσεων τῆς συνείδησης· ἀπὸ δῶ οἱ